

O‘ZLASHTIRISH YOKI RASTRATA YO‘LI BILAN TALON-TOROJ QILISH JINOYATLARINI TERGOV QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH: ZAMONAVIY TENDENSIYALAR

O‘tkirxon Baxriddinovich BAHODIROV

katta o‘qituvchi

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi

Toshkent, O‘zbekiston

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zlashtirish yoki rastrata yo‘li bilan talon-toroj qilishga bog‘liq jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi, ularning sodir etilish dinamikasi hamda tergov amaliyotida uchrayotgan muammolar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi statistik ma‘lumotlari, xalqaro-huquqiy hujjatlar va xorijiy davlatlar tajribasi o‘rganilgan. Tahlil natijasida ushbu turdagi jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishda raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron jinoyat ishi tizimini shakllantirish, maxsus moliyaviy ekspertiza institutini rivojlantirish hamda idoralararo axborot almashinuvini takomillashtirish zarurligi asoslab berilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘zlashtirish, rastrata, talon-toroj, iqtisodiy jinoyatlar, tergov, elektron jinoyat ishi, moliyaviy ekspertiza, sud buxgalterlari, elektron dalillar.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ХИЩЕНИЕМ ПУТЕМ ПРИСВОЕНИЯ ИЛИ РАСТРАТЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Уткирхон Бахриддинович БАХОДИРОВ

Старший преподаватель

Академия правовой защиты

Ташкент, Узбекистан

Аннотация

В данной статье анализируются степень общественной опасности преступлений, связанных с присвоением или растратой, их динамика совершения, а также проблемы, возникающие в следственной практике. В ходе исследования были изучены статистические данные Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан, международные правовые документы и опыт зарубежных стран. По результатам анализа обоснована необходимость внедрения цифровых технологий в выявление и расследование данных видов преступлений, формирования системы электронного уголовного дела, развития института специальной финансовой экспертизы, а также совершенствования межведомственного информационного обмена.

Ключевые слова: присвоение, растрата, хищение, экономические преступления, расследование, электронное уголовное дело, финансовая экспертиза, судебная бухгалтерия, электронные доказательства.

Ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash, davlat mulkini himoya qilish va korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilayotgan o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toroj qilish jinoyatlari dolzarbligini yo'qotmagan. Aksincha, statistik ma'lumotlar ushbu jinoyatlarning murakkablashib, raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi shakllarga o'tayotganini ko'rsatmoqda.

Ochiqlangan statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021–2024-yillar davomida mansabdor shaxslar ishtirokida sodir etilgan jinoyatlar soni yuqori ko'rsatkichni tashkil etadi. Misol uchun, 2021-yilda 2345 ta ish bo'yicha 2804 nafar shaxs, 2022-yilda 2965 ta ish bo'yicha 3116 nafar shaxs, 2023-yilda 3412 ta ish bo'yicha 3575 nafar shaxs, 2024-yilda esa 2525 ta ish bo'yicha 2389 nafar shaxs javobgarlikka tortilgan. Ushbu ko'rsatkichlar nafaqat jinoyatlarning miqdoriy jihatdan yuqoriligini, balki ularning institutsional xarakter kasb etib borayotganini ham tasdiqlaydi.

Ayniqsa, o'zlashtirish va rastrata qilishga oid jinoyatlar iqtisodiy jinoyatlar tizimida yetakchi o'rinni egallab, davlat moliyaviy resurslariga eng katta zarar yetkazuvchi jinoyat turi sifatida namoyon bo'lmoqda. 2021-yilda 1741 ta, 2022-yilda 2103 ta, 2023-yilda 2205 ta va 2024-yilda 1467 ta holat qayd etilgan [2]. Ushbu jinoyatlar natijasida yuzaga kelgan zarar trillionlab so'm bilan o'lchanib, ayrim hollarda davlat byudjeti barqarorligiga bevosita xavf tug'dirgan. Shu bilan birga, jinoyatlar natijasida yetkazilgan zararlarining 78–84 foizi qaytarilgan bo'lsa-da, qolgan qismi iqtisodiy tizimda yo'qotish sifatida qolmoqda, bu esa tergov va ijro mexanizmlarining to'liq samarali emasligini bildiradi.

Mazkur holatlarning barchasi shuni ko'rsatadiki, mavjud tergov tizimi zamonaviy jinoyatchilik shakllariga to'liq moslashmagan. An'anaviy tergov

usullari – hujjatlarni taqqoslash, taftish, ekspertiza tayinlash va guvoh ko‘rsatmalariga asoslanish – raqamli iqtisodiyotda sodir etilayotgan murakkab moliyaviy jinoyatlarni aniqlash va isbotlash uchun yetarli emas. Shu sababli ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zlashtirish va rastrataga oid jinoyatlarni tergov qilish tizimining mavjud holatini tahlil qilish, muammolarni aniqlash hamda xalqaro tajriba asosida uni takomillashtirish yo‘nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda kompleks ilmiy metodologiya qo‘llanildi. Birinchi navbatda, statistik tahlil usuli orqali 2021–2024-yillar davomida mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar dinamikasi, ularning tarkibi hamda moddiy zarar hajmi o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda qiyosiy-huquqiy metod qo‘llanilib, O‘zbekiston tajribasi Qozog‘iston Respublikasidagi “elektron jinoyat ishi” tizimi, AQShning sud buxgalteriyasi modeli va Buyuk Britaniyaning bank-tergov integratsiyasi bilan solishtirildi.

Uchinchi yondashuv sifatida tizimli tahlil usuli ishlatilib, jinoyat protsessi yagona axborot tizimi sifatida ko‘rib chiqildi, ya’ni jinoyat haqidagi xabardan tortib sud hukmi ijrosigacha bo‘lgan barcha bosqichlar o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilindi. To‘rtinchi metod sifatida sifat (qualitative) tahlil qo‘llanilib, tergov jarayonidagi institutsional muammolar – byurokratik kechikishlar, idoralararo ma’lumot almashinuvi sustligi, raqamli infratuzilma yetishmasligi va mutaxassislar tanqisligi aniqlanib, mazmunan baholandi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy tahlil asosida amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilik va xalqaro huquqiy hujjatlar, xususan BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi normalari o‘rganildi [3].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘zlashtirish va rastrata jinoyatlari O‘zbekiston iqtisodiy jinoyatchiligi tizimida eng yuqori ulushga ega bo‘lgan va eng katta moddiy zarar keltiruvchi jinoyat turi hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, ushbu jinoyatlar barqaror yuqori darajada saqlanib kelmoqda va ayrim yillarda o‘sish tendensiyasi kuzatilgan.

Jinoyatlar tarkibi tahlili shuni ko'rsatadiki, eng katta ulush o'zlashtirish va rastrata jinoyatlariga to'g'ri keladi, undan keyingi o'rinda firibgarlik, mansab vakolatini suiiste'mol qilish, poraxo'rlik va boshqa iqtisodiy jinoyatlar joylashgan. Bu esa iqtisodiy jinoyatlar o'zaro bog'liq kompleks tizim sifatida shakllanganini anglatadi.

Tergov amaliyotini o'rganish natijasida bir qator tizimli muammolar aniqlandi. Birinchidan, ma'lumotlarning markazlashmaganligi sababli tergov jarayonida bank, soliq va mulk reyestrilaridan ma'lumot olish sekin amalga oshiriladi. Ikkinchidan, raqamli dalillarni yig'ish va ulardan foydalanish mexanizmi yetarlicha rivojlanmagan. Uchinchidan, moliyaviy kriminalistika bo'yicha mutaxassislar yetishmasligi tergov sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. To'rtinchidan, tergov jarayoni asosan qog'oz shaklidagi hujjatlarga asoslangan bo'lib, bu zamonaviy jinoyatchilik shakllariga mos emas.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko'rsatdiki, Qozog'istonda elektron jinoyat ishi tizimi joriy etilishi natijasida tergov jarayonining shaffofligi oshgan va korrupsiya xavfi kamaygan [4]. AQShda esa sud buxgalterlari (forensic accountants) murakkab moliyaviy jinoyatlarni aniqlashda asosiy rol o'ynaydi [5]. Buyuk Britaniyada esa bank tizimi va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida real vaqt rejimidagi integratsiya yo'lga qo'yilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zlashtirish va rastrata jinoyatlari bugungi kunda klassik iqtisodiy huquqbuzarlik emas, balki raqamli va institutsional jinoyat sifatida shakllanmoqda. Ushbu jinoyatlar ko'pincha ko'p bosqichli moliyaviy sxemalar orqali amalga oshiriladi va raqamli texnologiyalar yordamida yashiriladi. Shu sababli ularni aniqlash va tergov qilish uchun yangi metodologik yondashuvlar zarur.

Eng muhim muammo sifatida tergov tizimining raqamlashtirilmaganligi qayd etiladi. Ma'lumotlar turli idoralarda alohida saqlanadi va integratsiya qilinmaganligi sababli tergov jarayoni sekinlashadi. Bu esa jinoyatchilarga dalillarni yo'q qilish yoki yashirish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli dalillarni huquqiy jihatdan tartibga solish muammosi mavjud. Elektron pochta, bank tranzaksiyalari va raqamli yozishmalar hali to'liq huquqiy dalil sifatida standartlashtirilmagan. Bu sud amaliyotida murakkabliklar tug'diradi.

Muhokama natijalariga ko'ra, tergov tizimi reaktiv modeldan proaktiv modelga o'tishi zarur. Ya'ni jinoyat sodir bo'lgandan keyin emas, balki uni sodir bo'lishidan oldin aniqlash va oldini olish mexanizmlari kuchaytirilishi lozim. Buning uchun sun'iy intellekt, big data tahlili va avtomatlashtirilgan risk monitoring tizimlari joriy etilishi kerak.

Xalqaro amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toraj qilish bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshirishda ayrim davlatlarning ilg'or tajribasi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Xususan, Qozog'iston Respublikasida joriy etilgan elektron jinoyat ishi tizimi, AQShda shakllangan sud-buxgalteriya (forensik buxgalteriya) instituti hamda Buyuk Britaniyada qo'llanilayotgan idoralararo real vaqt rejimidagi axborot integratsiyasi mexanizmlari mazkur turdagi jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishning zamonaviy hamda samarali modellaridan hisoblanadi. Mazkur tajribalarni milliy huquqni qo'llash amaliyoti va jinoyat-protsessual tizimining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda O'zbekiston amaliyotiga moslashtirish tergov faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, o'zlashtirish va rastrata qilishga oid jinoyatlarni tergov qilish tizimini takomillashtirish kompleks institutsional va texnologik yondashuvni talab qiladi. Birinchi navbatda, elektron jinoyat ishi tizimini joriy etish orqali tergov jarayonini to'liq raqamlashtirish zarur. Ikkinchidan, idoralararo integratsiyalashgan yagona axborot platformasi yaratilib, bank, soliq va mulk ma'lumotlari real vaqt rejimida almashinuvi ta'minlanishi lozim. Uchinchidan, moliyaviy kriminalistika yo'nalishini rivojlantirish va maxsus kadrlar tayyorlash tizimini yaratish muhimdir. To'rtinchidan, elektron dalillarni huquqiy jihatdan mustahkamlash va ularni sud amaliyotida qo'llash mexanizmlarini aniq belgilash zarur. Beshinchidan, xalqaro hamkorlikni

kengaytirish orqali ilg'or tajribalarni milliy tizimga moslashtirish lozim. Oltinchidan esa profilaktika tizimini kuchaytirish orqali ushbu jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, o'zlashtirish va rastrata qilishga oid jinoyatlar zamonaviy iqtisodiy tizimning eng murakkab va xavfli huquqiy muammolaridan biri bo'lib, ularni samarali tergov qilish faqat an'anaviy usullar emas, balki raqamli transformatsiya, institutsional modernizatsiya va xalqaro integratsiya asosida amalga oshirilishi mumkin. Shu bois kelajakda tergov tizimi to'liq raqamli, integratsiyalashgan va intellektual tahlilga asoslangan modelga o'tishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. Lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi rasmiy saytida e'lon qilingan statistik ma'lumotlar. <https://prokuratura.uz/#/korrupsiyagaqarshi>
3. O'zbekiston Respublikasining "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga (Nyu-YORK, 2003-yil 31-oktabr) O'zbekiston Respublikasining qo'shilishi to'g'risida" Qonuni. <https://lex.uz/docs/-136950>
4. В МВД рассказали о преимуществах расследования уголовного дела в электронном формате Копирование возможно только при наличии активной ссылки на сайт Polisia.kz: <https://polisia.kz/ru/v-mvd-rasskazali-o-preimushhestvah-rassledovaniya-ugolovnogo-dela-v-elektronnom-formate/#>:
5. Forensic Accountants' Key Role in Investigations. <https://www.acfe.com/acfe-insights-blog/blog-detail?s=the-power-of-forensic-accountants>